

Lletres

Ramon Esquerra, Josep Pla i la intuïció d'un mecanisme literari

Guillem Nolla

Un dels darrers llibres de Josep Pla abans de l'esclat de la Guerra Civil és *Madrid. L'adveniment de la República* (1933). Tot i que el període republicà de l'escriptor empordanès és literàriament poc productiu, aquesta obra, escrita mentre treballava com a cronista polític a Madrid al servei de Francesc Cambó, acompanya juntament amb *Viatge a Catalunya* (1934) el pas de posicions pròximes al catalanisme d'esquerres a la defensa aferrissada del pragmatisme de la Lliga. A banda del context polític, que tant ha interferit en la valoració de l'obra planiana, aquest llibre també va tenir conseqüències en el terreny purament literari. I és que *Madrid* va suscitar una veritable polèmica, per bé que breu, amb un jove crític que, associat amb el grup d'*El Matí*, donava a conèixer des del diari catòlic la major part de les seves reflexions.

Notes biogràfiques

Ramon Esquerra, nascut a Barcelona el 1909 i desaparegut al front d'Artesa de Segre al final de desembre del 1938, va ser un dels intel·lectuals de la dècada dels anys trenta que més va insistir en la necessitat d'un escriptor català que ajudés a superar la crisi de la novel·la. Autor de multitud d'articles sobre literatura, sempre va tenir present la idea de fer grans compendis que resseguissin la història de la literatura universal. En són prova el manual en tres volums *Iniciación a la literatura* (1937) i el complement *Vocabulario literario* (1938), a més d'ambiciosos projectes en ment que la Guerra Civil va impedir portar a terme. D'actitud marcadament europeista, el seu recull d'articles a la premsa, publicat amb l'evident títol de *Lectures europees* (1936), mostra un crític al corrent dels darrers moviments literaris i de pensament estrangers, i els seus estudis «Balmes i Chateaubriand» (1936), «Stendhal en España» (1936) i *Shakespeare a Catalunya* (1937) resten com la primera adopció del comparatisme preceptiu d'ascendència francesa en les lletres catalanes. Enmig de la seva condició de crític literari, crític d'art, historiadore de la literatura i traductor de l'anglès i francès, trobem una profunda reflexió sobre la novel·la. Una reflexió que el relaciona amb l'obra i el tarannà de Josep Pla, ja que en l'experiència periodística, si bé es va dedicar de manera sistemàtica a ressenyar les novetats de la novel·la estrangera, amb cert accent pels «modernistes» britànics, també va tenir temps per cercar escriptors autòctons susceptibles d'escriure'n.

Per a Esquerra, mentre que la poesia havia esdevingut el gènere —seguint l'expressió popularitzada per Stendhal— dels *happy few*, la novel·la era «el gènere típic del nostre temps»,

el més escaient i recomanable per al «gros públic». I calen, a més, llibres que atreguin l'atenció del públic mitjà. En aquest sentit, i en molts d'altres, Josep Pla és un escriptor idoni: «Si Pla escrivís en un país on hi hagués el costum de llegir, les seves obres s'exhauririen tot seguit, perquè la seva qualitat literària no repugna als gustos d'un públic mitjà, i, al contrari, per la seva força de suggestió, s'imposa tot seguit al lector, per poc atent que estigui». (1)

Biografies novel·lades

L'interès per la categoria literària més apta, a parer d'Esquerra, per a la creació de públic lector es trasllada a les obres biogràfiques —segons el crític, d'ascendència anglosaxona—, amb prop de setanta articles on parla de «biografies novel·lades», aleshores gènere en voga. (2) En el seu dietari inèdit arriba a escriure que «El biògraf és una varietat d'historiador. Empeltat de filòsof i de novel·lista». (3) No és estrany, per exemple, que a mitjan 1933, davant del nou llibre d'assajos d'André Maurois, se senti decebut per no poder llegir una novel·la o biografia de l'autor francès; o, davant la traducció de *Nit fantàstica* de Stefan Zweig, confessi que hauria preferit una traducció al català d'una obra biogràfica de l'autor austríac. Perquè Esquerra considerava que la distinció entre biografia i novel·la contemporànies podia ser molt prima. Fins i tot, si ens atenem a la barreja intergenèrica que detectava en les noves obres del seu temps, inexistent. A més, la nova biografia tenia efectes positius damunt d'altres gèneres. Per al crític, que va rebutjar aquelles obres biogràfiques basades en el tòpic del personatge sense acostar-se al seu vessant humà, el gust per la biografia va fer que les novel·les històriques guanyessin en profunditat: «Després de la

gran voga de les biografies els novel·listes que s'han interessat pels temps passats han recollit la lliçó, i els seus personatges tenen una profunditat psicològica, una matisació, una humanitat que no tenien els dels novel·listes romàntics. (4)

Aquesta idea sobre la influència de la nova biografia damunt la novel·la històrica ja havia estat formulada mig any abans en una ressenya d'*El Matí*: «La darrera forma que l'afició històrica prengué, en acabar-se la guerra, fou la biografia més o menys novel·lesca. El fresc històric tipus Walter Scott s'havia convertit en retrat, sovint en miniatura.» (5) Els bons efectes provocats per aquest nou tipus de biografia responen a la característica d'acostar-se més a l'assaig i a la novel·la que no a les tradicionals biografies vuitcentistes, que no presentaven sinó «romàntics amb armadura». (6) Segons Esquerra, l'èxit de les noves biografies s'obté analitzant el vessant humà del biografat, ja que és així com s'aconsegueix fer interessant l'erudició al lector vul-

Abbot Morand

gar o poc erudit. Per exemple, recolzant-se amb els elements de la vida interior, Emil Ludwig aconsegueix que la seva biografia sobre la vida de Goethe esdevingui «una obra tan interessant com pugui ser-ho qualsevol novel·la».(7)

Josep Pla i la novel·la

Davant d'això, i al costat de Ludwig, Hilaire Belloc, Lytton Strachey, Stefan Zweig, Frank Harris, Paul de Krnif o Giovanni Papini, que obeïen a un estil més «humà» i personal, Esquerra s'havia de fixar en el discurs narratiu de les autobiografies i memòries de Josep Pla, que, d'altra banda, comparava amb els llibres de viatges de Paul Morand, «del qual no té la traça a explotar els propis dots, però en canvi el supera en intensitat poètica, en valor autènticament artístic de la prosa».(8) El crític no hi podia veure sinó unes obres que, malgrat ser presentades sota l'etiqueta de crònica o de gènere autobiogràfic, tenien unes

característiques semblants a les del gènere novel·lesc. Com ha dit Xavier Pla a *Josep Pla, ficció autobiogràfica i veritat literària*, l'obra de l'escriptor empordanès «presenta una sèrie de gèneres de transició, de frontera, de llindar, que no sempre han mantingut les mateixes relacions amb el sistema de valors artístics dominants en una època determinada». A més de la figura retòrica que suposa l'ús del jo, «la prosa de Josep Pla presenta una sèrie de procediments formals d'escriptura, d'artificis i d'estratègies lingüístiques que tenen com a funció donar una il·lusió autobiogràfica, i són aquests codis, que creen en el lector la impressió de la realitat i que són essencialment retòrics, els que cal descriure o desvelar, per més imperceptibles que semblin».(9)

Fill de la seva època, Ramon Esquerra veia en la manca d'una acció el pitjor inconvenient per considerar

l'obra de Josep Pla com una novel·la. Amb tot, va valorar en gran manera la mena de literatura que produïa i, arran de la publicació de *Madrid. L'adveniment de la República*, arribà a considerar l'autor empordanès com el futur novel·lista que Catalunya necessitava. El llibre, que inaugurava una Biblioteca d'Escriptors Catalans Independents —«descaradament presentada sota una tipografia plagiada amb poc encert de les edicions continentals angleses de l'Albatross»—, va atraure l'atenció d'Esquerra i, a partir d'aquí, la d'altres autors: *Madrid*, escriu el crític, «encara que no sigui una novel·la, que hi manqui una acció, és un llibre enormement interessant, com tots els de l'autor. Tenint en compte les seves qualitats d'escriptor —el seu temperament d'escriptor, com digué Carles Riba—, caldria que se'ns mostrés aviat sota l'aspecte novel·lístic. Potser seria ell el novel·lista que esperem».(10)

Nº	Estudios del Bachillerato	Materiales de estudio	No. de tomos	Categorías de los tomos		Firma y observaciones
				Clasificación	Observaciones	
1	Lengua castellana	1900-01	1	1	1	} 1.º curso
2	Geografía física y de Europa					
3	Historia de España y de Europa					
4	Latín					
5	Lengua latina, primer curso	1900-01	1	1	1	
6	Geografía natural de España					
7	Artemística					
8	Geometría, primer curso					
9	Lengua latina, segundo curso	1900-01	1	1	1	
10	Francés, primer curso					
11	Historia de España					} 2.º curso
12	Geometría					
13	Geometría, segundo curso					
14	Francés, segundo curso	1900-01	1	1	1	
15	Francés, tercer curso					
16	Algebra y Trigonometría					
17	Francés, primer curso					
18	Francés y Latín	1900-01	1	1	1	
19	Historia general de la literatura					
20	Física					
21	Fisiología e Higiene					} 3.º curso
22	Óptica, segundo curso					
23	Ética y Naturaleza del Derecho	1900-01	1	1	1	
24	Historia Natural					
25	Agronomía y Técnica agrícola					
26	Óptica general					
27						
28						
29						
30						

La resposta de Pla

Tot seguit, Pla va replicar de manera altiva i displicent: «Un senyor a qui no conec –Ramon Esquerra– escriu a *El Matí* una crítica, que agraeixo, del meu llibre *Madrid* [...] I diu aquest senyor que un servidor podria ésser el novel·lista que el país espera i resulta que a mi les novel·les no m'interessen gens.» L'escriptor, que poc després va descriure les comarques de l'Empordà i el Rosselló a *Viatge a Catalunya*, es mostrava desafiant: «Jo escric el que em sembla, de la manera que em sembla i allà on em sembla. Mai no em passa pel cap de llegir o d'escriure cap novel·la. El que m'interessa és la història, viure la història, ésser fins on em sigui possible, a dins de la història. Entre els amors d'un barber i els sentiments d'un fogainer de tren i la política de Cambó o la d'Azaña, em quedo, com a interès humà, amb això darrer. El que queda és la història, el document històric».(11) La polèmica, seguida a la premsa per Carles Soldevila, Manuel Brunet, Manuel de

Montoliu, Sebastià Juan Arbó, Maurici Serrahima i el mateix Esquerra, va servir per demostrar que aquest darrer intuïa un mecanisme literari que d'altres crítics no s'havien plantejat. Per exemple, l'eminent poeta Carles Riba, que havia proposat l'adopció de models novel·lístics forans per superar la crisi d'aquest gènere, atribuïa al tractament dels personatges la impossibilitat de Pla per escriure novel·la.

Jordi Castellanos, en l'article «Pla, un novel·lista contra la sintaxi», escriu sobre el concepte de novel·la en Josep Pla i sobre els mecanismes de construcció de la realitat literària que l'allunyen del gènere de la novel·la convencional, alhora que fa referència a algunes aproximacions crítiques sobre l'obra planiana de Riba i Esquerra. Castellanos evidencia que cal agafar la resposta de Pla amb molta cura: «Si un crític intel·ligent i bon coneixedor de la novel·la contemporània com Esquerra llegia *Madrid* com si fos una novel·la, potser és que el llibre no estava tan allunyat del gènere com

Pla pretenia, amb arguments més aviat sospitosos», referint-se al fet que l'autor empordanès manifestés que preferia la història. Perquè *Madrid*, diu Castellanos, és un llibre d'«història» escrit en forma de diari, gènere híbrid, amb un tractament dels fets i dels personatges que no difereix gens dels que hauria pogut donar una novel·la. Per tant, «Ramon Esquerra ha intuït l'operació planiana», encara que «no n'ha tret totes les conseqüències: allò que tenia a les mans ja era la «novel·la» que demanava».(12)

Morand Blanche

La contraresposta d'Esquerra

Sigui com sigui, queda palès que va intuir l'«operació planiana», i ho va confirmar en la seva contraresposta. Evidentment, Esquerra va respondre tant la *boutade* de Pla com l'atac general a la novel·la catalana del crític Manuel Brunet. Manifestà: «Personalment no m'interessa gaire que el Sr. Pla es negui rodonament a escriure novel·les», i afegí que l'argument de Pla sobre l'oblit de les novel·les i novel·listes que tingueren fama era «d'una inconsistència pueril». Va reblar el seu comentari indicant que, de fet, es podia considerar que l'autor empordanès ja havia escrit una mena de novel·la: «Josep Pla ha escrit *Relacions*, que no és altra cosa que una sèrie de capítols d'una novel·la en la qual manca una anècdota central». Tot i que Esquerra no en fes referència, i tenint en compte que l'escriptor de Palafrugell havia estat el primer a parlar de James Joyce, val a dir que, a causa de l'aspecte joycià —sexual i anticlerical— d'aquesta novel·la, Pla va ser

blasmat per part de la crítica catalana del 1927, fins i tot la dels sectors més moderns.⁽¹³⁾ Esquerra sembla insinuar que malgrat la pluja de crítiques —després d'aquesta experiència Pla no va reprendre el gènere *netament* novel·lístic fins al 1951 amb *El carrer Estret*— cal defensar la novel·la i, sobretot, escriure'n en català: «A desgrat del que puguin dir els uns i els altres, cal escriure novel·les, com més millor. Entre aquestes n'hi hauran moltes de dolentes, les menys seran passadores, potser alguna serà positivament bona». I va recordar: «La nostra novel·lística medieval no és ni millor ni pitjor que la dels altres pobles de l'Europa contemporània. La rel existeix, doncs».⁽¹⁴⁾ Esquerra no s'abaltà i més endavant, el 1936, encara va tornar a proposar Josep Pla com a solució d'una altra mancança literària, aquesta vegada sobre el coneixement d'Anglaterra. Admirador sincer del model literari i editorial britànics, afirmava que a França ja tenien testimonis contemporanis sobre el poble anglès, i Catalunya també n'hauria de tenir: «Els catalans, que som una gent rodamón i tastaolletes, no podem per menys de felicitar-

Sebastià Juan Arbó

Carles Riba

nos d'aquest progrés en el coneixement d'Anglaterra, en espera de trobar la nostra interpretació racial dels britànics. El nostre autor predestinat a fer-ho —i ho faria bé— seria Josep Pla».⁽¹⁵⁾

Crítica i crítics

D'altra banda, el crític barceloní treballava els aspectes que Josep Pla, anys abans, havia trobat a faltar en la crítica catalana. Aleshores, Pla titllava d'incompetents els crítics catalans pel seu desconeixement dels grans noms i les grans obres de la literatura estrangera, cosa que comportava que el públic català ignorés el que ja sabien els altres públics del món. Amb motiu de la mort de Joseph Conrad, el 1924, Pla els acusa: «Seria exagerat demanar a les persones que a Catalunya fan professionalment de crítics que donessin a conèixer les coses que surten a Europa i que tenen una importància, perquè es pot sostenir que els crítics nostres no llegeixen. Llegeixen i s'entretenen amb les quatre petiteses que escriuen

els poetes pomellistes, i quan surt una cosa d'en Carner o qualsevol altra cosa bona, com el llibre d'en Llates, el discuteixen –sense mai comprometre's– i treuen tota l'erudició de moda». (16) Quedaven exempts de l'acusació, explícitament, tres crítics: Alexandre Plana, Carles Riba i Josep Maria Capdevila. Ramon Esquerra, lector i introductor a Catalunya de diversos escriptors estrangers contemporanis, s'afegiria, doncs, a aquestes úniques excepcions a partir de la seva entrada en el món criticoliterari català.

De manera similar, el 1936 Esquerra encara veia en la manca d'una producció novel·lística sòlida a Catalunya el principal signe d'endarreriment respecte a d'altres literatures occidentals.

Tot i que havia exhortat a escriure'n, es planyia ara de la mala qualitat novel·lística que imperava i quantificava en «mitja dotzena escassa», (17) i encara amb reserves quant a l'estil, el nombre de novel·les dels darrers deu anys que se salvarien d'una crítica catalana veritablement desapassionada. Segons el crític, les causes provenien de raons lligades amb la voluntat de polidesa del llenguatge, fet que ha menystingut la novel·la: «A casa nostra la poesia és infinitament superior a la novel·la, segurament perquè els nostres lírics s'han preocupat dels problemes d'ofici i de polir el llenguatge. Certament hi ha excepcions [aquestes «excepcions» són Josep Pla i Francesc Trabal], però, en general, els nostres

novel·listes han tirat molt al dret. Han cregut que, com que no teníem una novel·la escaient, tothom tenia dret a escriure novel·les sense preocupar-se gots de fer l'aprenentatge que hauria servit, si més no, per a eliminar molta gent que no servien per a novel·listes. Els resultats d'aquelles temptatives gratuïtes tots els coneixem». (18)

Si bé l'escriptor empordanès havia blasmat tots els crítics menys els tres esmentats –Plana, Riba i Capdevila–, Ramon Esquerra va fer el mateix amb dos novel·listes: Francesc Trabal i, de manera evident, Josep Pla.

Guillem Molla
és filòleg.

Notes

- 1 Ramon ESQUERRA. «*Viatge a Catalunya*, de J. Pla». *El Matí*, 27-IX-1934, p. 7.
- 2 Alguns dels més significatius són, per exemple: «Goethe, Eckermann i Ludwig», *Mirador*, 27-X-1932, p. 6; «*Le Machiavelisme: Il Machiavel*, per Charles Benoist», *La Publicitat*, 15-III-1935, p. 4; «*Richelieu*, per Auguste Bailly», *La Publicitat*, 15-III-1935, p. 4; «Un llibre sobre Lleó Tolstoi», *El Matí*, 26-I-1933, p. 9; «Freud vist per Stefan Zweig», *El Matí*, 18-VI-1932, p. 7.
- 3 Nota del 21 d'octubre de 1930. Arxiu de la família Esquerra.
- 4 Ramon ESQUERRA. «*Here comes the King*, de Philip Lindsay», *La Publicitat*, 14-VI-1935, p. 4.
- 5 Ramon ESQUERRA. «Novel·les històriques», *El Matí*, 5-XII-1934, p. 6.
- 6 Ramon ESQUERRA. «Walter Scott i la biografia contemporània», *El Matí*, 24-V-1932, p. 9.

- 7 Ramon ESQUERRA, «*Goethe. Història d'un home*, per Emil Ludwig», *El Matí*, 4-XII-1932, p. 11.
- 8 Ramon ESQUERRA. «*Viatge a Catalunya*, de J. Pla», *El Matí*, 27-IX-1934, p. 7.
- 9 Xavier PLA. *Josep Pla, ficció autobiogràfica i veritat literària*. Quaderns Crema. Assaig. Barcelona, 1997. P. 43-47.
- 10 Ramon ESQUERRA. «*Madrid*, un llibre de J. Pla». *El Matí*. 1-X-1933, p. 11.
- 11 Josep PLA, «La setmana a Madrid. La història i la novel·la». *La Veu del Vespre*, 10-X-1933, p. 1.
- 12 Jordi CASTELLANOS. «Pla, un novel·lista contra la sintaxi (apunts parcials sobre Pla i la novel·la)», *Serra d'Or*, núm. 448, any 39, abril 1997, p. 69-71.
- 13 Per a més informació sobre James Joyce a Catalunya vegeu Teresa IRIBARREN, «James Joyce a Catalunya (1921-1936)»,

- Els Marges*, núm. 72, hivern 2004, p. 21-44; «The reception of James Joyce in Catalonia», *The Reception of James Joyce in Europe*. Londres/Nova York: Thoemmes Continuum, vol. 2, 2004, p. 445-454, i «Josep Pla i James Joyce, o el diàleg entre gegants», *Serra d'Or*, núm. 534, juny 2004, p. 47-50.
- 14 Ramon ESQUERRA. «En defensa de la novel·la», *El Matí*, 22-X-1933, p. 11.
- 15 Ramon ESQUERRA. «Anglaterra vista des de fora», *Lectures europees*, p. 62.
- 16 *La Publicitat*, 3-VII-1924. Citat per Marina GUSTÀ a *Els orígens ideològics i literaris de Josep Pla*. Curial. Barcelona, 1995. P. 417.
- 17 Ramon ESQUERRA. «Una gran novel·la catalana», *La Veu de Catalunya*, 1-V-1936, p. 8.
- 18 Ramon ESQUERRA. «Narradors», *La Veu de Catalunya*, 22-III-1936, p. 8.